http://www.etnolog.org.ua

УДК 7.071.2(4)(=161.2)"14/16"

РУСЬКІ ПРИДВОРНІ МУЗИКАНТИ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛЯ ВЛАДИСЛАВА II ЯҐАЙЛА ТА ВЕЛИКИХ КНЯЗІВ ЛИТОВСЬКИХ

Іван Кузьмінський

У статті йдеться про маловідомий період з історії української та білоруської музики, а саме – кінець XIV – початок XV ст. Цей період важливий численними відомостями про руських придворних музикантів польського короля Владислава II Яґайла та Великих князів Литовських. Найпевніше, музична капела польського короля Владислава II Яґайла складалася виключно з руських музикантів. Її найповніший склад зображено на фресці каплиці Святої Трійці в Любліні, де представлено музикантів, які грають на таких інструментах: лютня, гудок (ребек), цимбали (цитер), великий ріг, барабан, великий шалмей, а також чотирьох танцюристів-акробатів (скоморохів) та, можливо, трьох або чотирьох співаків.

Ключові слова: руські придворні музиканти, музична капела Владислава II Яґайла, пісня «Bogurodzica», руські музиканти при дворах Великих князів Литовських, музиканти Тевтонського ордену.

В статье речь идет о малоизвестном периоде истории украинской и белорусской музыки, а именно – конце XIV – начале XV в. Этот период важен многочисленными сведениями о русинских придворных музыкантах польского короля Владислава II Ягайла и Великих князей Литовских. Скорее всего, музыкальная капелла польского короля Владислава II Ягайла состояла исключительно из русинских музыкантов. Ее наиболее полный состав изображен на фреске часовни Святой Троицы в Люблине, где представлены музыканты, играющие на таких инструментах: лютня, гудок (ребек), цимбалы (цитер), большой рог, барабан, большой шалмей, а также четыре танцора-акробата (скоморохи) и, возможно, три или четыре певца.

Ключевые слова: русинские придворные музыканты, музыкальная капелла Владислава II Ягайла, песня «Bogurodzica», русинские музыканты при дворах Великих князей Литовских, музыканты Тевтонского ордена.

This article is dedicated to a little known period in the history of Ukrainian and Belarusian music, exactly the late XIVth and early XVth centuries. This period is important for the numerous information on the Ruthenian court musicians of the Polish king Władysław II Jagiełło and the Grand Princes of Lithuania. Probably, the musical chapel of the Polish King Władysław II Jagiełło has consisted exclusively of the Ruthenian musicians. Its the most complete staff is depicted on the frescoes of the Holy Trinity chapel in Lublin. Here one can find the musicians playing on lute, hudok (rebec), cymbals (zither), big horn, drum, big shawm, as well as four dancers-acrobats (buffoons) and, perhaps, three or four singers.

Keywords: Ruthenian court musicians, musical chapel of Władysław II Jagiełło, *Bogurodzica* song, Ruthenian musicians at the courts of the Grand Princes of Lithuania, the musicians of the Teutonic Order.

Владислав II Яґайло (1362–1434) – засновник династії Яґеллонів, яка правила в Польському Королівстві майже 200 років, з 1386 по 1572 рік. Він був сином Великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича (бл. 1296–1377 рр.) та Тверської княжни з династії Рюриковичів Уляни Олександрівни (бл. 1325–1392 рр.), правнучки Руського короля Данила Галицького. Після смерті батька Яґайло посів його місце й разом зі стриєм [1] Кейстутом (1297–1382) правив Великим князівством Литовським.

У 1385 році було укладено Кревську унію, що мала на меті об'єднати Велике князівство Литовське та Польське Королівство через династичний шлюб королеви Ядвіґи Анжуйської (бл. 1374–1399 рр.) та князя Яґайла. На початку 1386 року на польському Сеймі в Любліні князь Яґайло був обраний королем Польщі, а 4 березня того самого року його було коронновано.

У 1386 році разом із придворними Владислава II Яґайла з Вільнюса до Кракова приїхало кілька руських музикантів [7, s. 32]. Найпевніше, одним з них був гусляр Ківала (*Kiwała*), принаймні на це вказує його прізвище, бо «кімвали» є однією з видозмін слова «цимбали», тобто гуслеподібного ін-

http://www.etnolog.org.ua

струмента. У ті часи люди позааристократичного кола часто отримували прізвище згідно з їхньою професійною діяльністю. Ківала згадується при дворі двічі – у 1388 та 1415 роках [9, s. 217]. Однак не виключено, що це можуть бути дві різні особи.

У фінансових документах двору за 1390 рік згадано флейтиста Неспеху (*fistulatoribus Nespecha*) [8, s. 169]. Його ім'я може бути як чеського, так і руського походження, перекладається, як «той, хто не поспішає» *(*тобто «валькуватий»*)*. Загалом чеський вплив був дуже значним у Польському Королівстві часів династії П'ястів (1025–1385), тому не дивна присутність при дворі й чеського музиканта. У 1393 році в тих самих рахунках згадується лірник без прізвища, але з визначенням його територіального походження – русин (*Ruthenus*) [7, s. 32]. У документах 1394 року також згадується королівський «барабанщик русин Білява» (*Bylawe tympaniste Rutheno*) [8, s. 181], а в актах 1394 року – лазебник, тобто банщик, з українізованою формою грецького імені *Athanasius* – Опанас (*Opanas*) [8, s. 184, 562]. Можливо, це також був музикант, адже при королівському дворі 1405 року служив цитарист, тобто цимбаліст із таким самим ім'ям – [Х]Опанас (*Hopanas*) [9, s. 217]. Навіть якщо то й були різні люди, але незаперечним залишається факт, що вони – руського походження.

При дворі Владислава II Яґайла служили не лише поодинокі руські музиканти. У 1411 році вперше згадано магістра королівської капели (*Cappellae suae regiae magister*) з ім'ям Ян Следзь (*Yan Slyedz*) [9, s. 217]. Склад цієї музичної капели спеціально не зазначено, проте в рахунках двору короля Яґайла за 1411–1416 роки разом з руськими сокольничими, мисливцями, купцями, пекарями згадуються також руські цитаристи, флейтисти та барабанщики [2]. Тому логічно припустити, що саме вони були учасниками королівської капели Владислава II Яґайла. Наголосимо, що в цей час не записано імен жодних інших придворних королівських музикантів, окрім русинів [8, s. 392–511].

У деяких рахунках, окрім зазначення професії, неодноразово зафіксовано, з яких руських міст чи князівств походили придворні слуги – Гродно, Смоленськ, Київ [3] тощо. Не виключено, що й музиканти були родом із цих місцевостей [8, s. 433].

Зокрема, у рахунку 1415 року названо імена восьми руських цитаристів (цимбалістів). Поряд з ними зазначено також інших придворних музикантів [8, s. 486]: «Item cytharistis, item Mosquitis, item Andreyconi, item Szudzycz, item Chodco, item Steczco, item Lukyan, item Podolan, item Cotoreca, item istis omnibus Ruthenis» («І цитаристам, і Москвину, і Андрейкові, і Шуджичу, і Ходці, і Стечку, і Лук'яну, і Подоляну, і Котореку, і всім іншим русинам»).

Більшість цих імен мають типове руське звучання, а за деякими з них можна навіть визначити місце походження музиканта: Москвин (*Mosquitis*) – з Москви (Московське князівство), Подолян (*Podolan*) – з Поділля (Подільське князівство).

Владислав II Яґайло 1407 року наказав перебудувати каплицю Святої Трійці, що розміщувалася на території Люблінському замку. Розпис та внутрішні роботи в каплиці було завершено 10 серпня 1418 року. Фрески й розпис каплиці здійснили руські художники під керівництвом майстра Андрія. Частина фрески «Христос в Преторії» – зображення великої групи музикантів [2, с. 175, 204]. Прототипом цих фрескових образів, найпевніше, були музиканти королівської капели. Тут представлено музикантів, які грають на таких інструментах: лютня, гудок (ребек), цимбали (цитер), великий ріг, барабан, великий шалмей, а також чотирьох танцюристів-акробатів (скоморохів) та, можливо, трьох або чотирьох співаків. Відзначимо, що про цимбалістів (цитаристів), барабанщика (тимпаніста) та шалмеїста (фістулятора) відомо з рахунків короля, а про інших музикантів дізнаємося виключно із цього зображення.

Польські джерела зберегли до наших днів і ноти пісні «Bogurodzica», що була вперше записана 1407 року, тобто в часи королювання Владислава II Яґайла. Дослідники витратили чимало зусиль та часу, аби з'ясувати походження цієї пісні, адже вона не схожа на польську ані назвою, ані мовою, ані сюжетом. Пісня записана ліній-

http://www.etnolog.org.ua

ною нотацією (у теноровому ключі «до»). Її текст та сюжет засвідчують про давньоруське походження, про що дослідники писали ще на початку XX ст. [3]. На нашу думку, коріння пісні сягає часів Київської Русі та пов'язане з військовим так званим Богородичним культом.

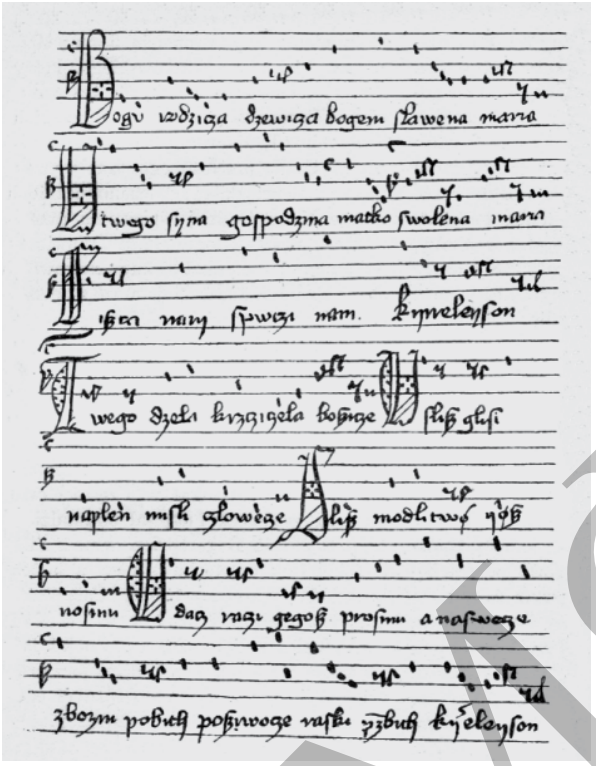

Про виконання перед військом богослужбових піснеспівів, присвячених Богородиці, уперше свідчить літописний запис 1111 року, саме тоді відбулася битва проти половців. Князь Володимир Всеволодович Мономах (1053–1125) перед битвою наказав своїм священикам іти перед руськими воїнами та співати тропарі й кондаки Чесного Хреста, а також канон Святій Богородиці: «А звідти [рушивши], вони перейшли багато рік [і] у вівторок, у шосту неділю посту, прийшли до Дону. І одягнулися вони в броні, і виладнали полки, і пішли до города Шаруканя. А князь Володимир, їдучи перед військом, наказав попам своїм співати тропарі і кондаки хреста чесного, і канон святій Богородиці» [1, с. 167].

Ці відомості варто вважати однією з ключових сполучних ланок між культом Богородиці в Київській Русі та виникненням нотного запису пісні «Bogurodzica» в 1407 році.

Із часом літургічні піснеспіви видозмінилися й набули форми військової пісні, яка була покликана об'єднати руське військо в одному спільному пориві та водночас стати його сакральним оберегом.

Після завоювання руських земель Великим князівством Литовським культ Богородиці почав поширюватися поміж литовців. Цьому сприяло також існування культу Діви Марії в лицарів-хрестоносців Тевтонського ордену в сусідній з литовцями державі. Найбільш відкритими для цього впливу виявилися представники династії Гедиміновичів, які мали міцні сімейні й культурні зв'язки з руською світською та церковною елітами.

Згодом пісня «Bogurodzica» стала символом величі Польського Королівства, адже, за легендою, з нею на вустах союзницькі війська на чолі з Владиславом II Яґайлом перемогли 1410 року в Ґрюнвальдській битві військо Тевтонського ордену, підірвали його міць і зупинили експансію лицарів на схід.

На нашу думку, саме у зв'язку з приїздом у Польське Королівство наприкінці XIV ст. – на початку XV ст. руських придворних музикантів у складі музичної капели Владислава II Яґайла слід розглядати появу перших записів пісні «Bogurodzica».

Якщо дотримуватися думки, що руські придворні музиканти Владислава II Яґайла прибули разом з ним до Кракова, то логічно припустити, що саме музиканти-русини перебували при дворі Яґайла й у Вільнюсі, коли він ще був Великим князем Литовським. Мало того, існує ймовірність, що руські музиканти перебували при дворі інших Великих князів Литовських, можливо, і при дворі батька Яґайла – Ольгерда (бл. 1296–1377 рр.), дві дружини якого були руськими княгинями. Про це свідчать кілька фрагментів з літопису «Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae» львівського архієпископа, дипломата й автора хроніки Польського Королівства Яна Длугоша (1415–1480). У цій хроніці тричі згадано, що пісня «Bogurodzica» була «батьківською піснею» Яґайла: «Signis canere incipientibus

http://www.etnolog.org.ua

regius universus exercitus patrium carmen Bogurodzicza sonora voce vociferatus est, deinde hastis vibratis in proelium prorupuit» («У хвилини, коли починали грати до бою, ціле королівське військо, заспівавши голосно батьківську пісню “Bogurodzicza”, зі списами в руках кинулося до битви») [3, с. 19].

Отже, можна дійти висновку, що руська музична культура мала місце і при дворі Великого князя Литовського Ольгерда: «Simili quoque devotione Dux Magnus Lithuaniae Alexander, Duces insuper Masoviae et barones Poloniae in suorum extensione signorum utebantur. Quibus dissolutis et extensis, universus exercitus patrium carmen Bogarodzicza coepit vociferari» («З подібним благочестям Великий князь Литовський Олександр, а також князі Мазовецькі та польські барони широко використовували свої знамена. Коли з’являлися і розвіювалися, уся армія співала батьківську пісню “Bogarodzica”») [5, s. 22].

Руські музиканти могли бути й при дворі рідного брата Владислава II Яґайла і водночас його найближчого помічника та намісника у Великому князівстві Литовському в 1386–1392 роках Скиргайла (бл. 1354–1397 рр.), який, до речі, був православним і дотримувався руських культурних традицій.

Наступником Владислава II Яґайла у Великому князівстві Литовському був його двоюрідний брат – Вітовт (1350–1430). Про руських музикантів його двору фактично нічого не відомо, проте існують свідчення про обмін музикантами між двором Великого князя Литовського та двором Великого магістра Тевтонського ордену.

У 1399 році, коли Вітовт ще не був Великим князем, із двору Великого магістра Конрада фон Юнгінгена (бл. 1355–1407 рр.) до дружини Вітовта Анни († 1418) прибуло кілька музикантів – лютнярі [4, s. 80–81], а також трубачі й волинщики (дударі) [6, s. 145]. У 1406 році до Великого князя Литовського Вітовта з Тевтонського ордену разом з товаришами приїхав майстер музики на ім’я Пастемак, 1408 року Великий магістр Ульріх фон Юнгінген (1360–1410) надіслав у подарунок дружині Вітовта клавікорд та портативний орган [6, s. 145]. Можливо, це найдавніша писемна згадка про клавікорди в усій Європі. У свою чергу музиканти з двору Вітовта щонайменше тричі – у 1399, 1404 і 1405 роках – з’являлися при дворі Великого магістра Конрада фон Юнгінгена. Це були фістулятори (флейтисти, шалмеїсти) та співаки [6, s. 145].

Очевидно, дружина Вітовта княгиня Анна й перед цим показувала свою любов до музики, через що із двору Владислава II Яґайла до Вільнюса в 1393 році прибули спочатку двоє королівських фістуляторів – Аулон та Неспеха, а незабаром і королівський трубач Гейнч [8, s. 169–170] [4]. У 1401, 1402, 1405, 1406 роках шпільмани [5], тобто музиканти польського короля Владислава II Яґайла, перебували в Мальборку, столиці Тевтонського ордену [6, s. 83].

Достеменно відомо, що в державі хрестоносців музичне життя було особливо різноманітним, адже до двору Великого магістра та до Тевтонського ордену загалом часто прибували лицарі з усієї Європи, серед яких були й музиканти, наприклад, відомий мейстерзингер Освальд фон Волькенштайн (*Oswald von Wolkenstein*) (бл. 1377–1445 рр.) [6, s. 145]. Урочистості виборів Великого магістра відзначалися розгорнутим музичним оформленням, як, зокрема, вибори Вінріха фон Кніпрода (бл. 1310–1382 рр.) у 1351 році [6, s. 145].

Допоки достеменно невідомо, коли розпочалися музичні контакти між Тевтонським орденом та Великим князівством Литовським. Існує ймовірність, що ці контакти не минули безслідно як для придворних руських музикантів, так і загалом для руської (рутенської) музичної культури й виконавства другої половини XIV – XV ст. На жаль, через брак нотних і літописних джерел важко вести мову про конкретні прояви цих впливів, однак припущення щодо рецепції західноєвропейської музичної культури руськими музикантами в цьому випадку виглядають цілком доречними.

Так сталося, що через історичні й політичні обставини минулих десятиліть в українській музикології розробка тематики про придворних руських музикантів польського короля Владислава II Яґайла та Великих князів Литовських майже повністю випала. Як наслідок – виникла хибна думка, що в

http://www.etnolog.org.ua

української музичній історії не відбувалося нічого важливого в період від князівської доби Київської Русі до кінця XVI ст. Натомість дослідження польських науковців, зокрема музикологів, представили світу цей період багатим на події. Однак і в їхніх розвідках український або білоруський дискурс як щодо руських музикантів, так і щодо пісні «Bogurodzica» майже повністю випущено або розглянуто досить поверхнево. Це зрозуміло, адже ніхто, крім нас, не зацікавлений у написанні нашої історії, у тому числі музичної. Зрештою, як видно зі статті, музична культура світських руських музикантів не просто не зникла або не розчинилася в інших культурах після занепаду Київської Русі, а навпаки досягла нових вершин, зокрема при дворах польського короля Владислава II Яґайла та Великих князів Литовських.

Примітки

[1] Стрий – дядько по матері. – *Ред.*

[2] Усі документальні записи тієї доби велися латиною. Тут і далі подаються цитати з оригіналу, перекладені автором українською мовою. «Falconistis, venatoribus, mangonibus, pistoribus… citaristis, tympanistis, fistulatoribus… et aliis omnibus Ruthenis» («Соколиничі, мисливці, купці, пекарі.., цитаристи, барабанщики, фістулятори та всі інші русини»).

[3] «Smolnanom, hrodnanom, citharistis, kijanom ceterisque Ruthenis» («Смольнянам, гроднянам, цитаристам, киянам та іншим русинам»).

[4] «Fistulatoribus dni Regis Auloni et Nespechoni… ad ducem Witholdum; item Heyncze tubicinatori Regis, misso ad ducem Witholdum» («Фістуляторів короля Аулона та Неспеха… до князя Вітовта; і королівського трубача Гейнче передати князю Вітовту»).

[5] Шпільман – той, хто грає, музикант (походить від нім. *Spielen* – «грати»).

Джерела та література

1. Літопис руський за Іпатським списком / передм., прим., именно-особовий та географічно-археологічно-етнографічний покажчики, генеалогічні таблиці, карти і плани Л. Є. Махновця. – Київ : Дніпро, 1989. – 614 с.

2. Гісторыя беларускага мастацтва : у 6 т. / рэдкал.: С. В. Марцэлеў (гал. рэд.) і ін. ; рэд. тома: С. В. Марцэлеў, Л. М. Дробаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – Т. І : Ад старажытных часоў да другой паловы XVI ст. – 304 с.

3. *Щурат В.* Ґрунвальдська пісня (Bogurodzica dzewicza). Памятка западно-руської літератури XIV в. / Василь Щурат. – Жовква, 1906. – 52 с.

4. *Falvy Z.* Middle-East European Court Music (11–16th Centuries). (A Preliminary Survey) / Zoltán Falvy // Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae. – Budapest, 1987. – T. 29, Fasc. 1/4. – S. 63–105.

5. *Joannis Długosz*. Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia / ed. Alexander Przeździecki. – Kraków : Czas, 1877. – T. XIII. – 733 s.

6. *Morawska K.* Historia Muzyki Polskiej. T. I. – Cz. 2 : Średniowiecze : 1320–1500 / Katarzyna Morawska. – Warszawa : Narodowe Centrum Kultury, 1998. – 461 s.

7. Dzieje muzyki polskiej w zarysie / Grzegorz Michalski, Ewa Obniska, Henryk Swolkień, Jerzy Waldorff. – Warszawa : Interpress, 1984. – 211 s.

8. Rachunki dworu króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi z lat 1388 do 1420 / Wydał Franciszek Piekosiński. – Kraków : Nakład Akademii Umiejętności, 1896. – 616 s.

9. Słownik muzyków polskich / red. Józef Chomiński. – Kraków : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1964. – T. 1 : A–Ł. – 346 s.

DRAFT

SUMMARY

The article *Ruthenian Court Musicians of the Polish King Władysław II Jagiełło and the Grand Princes of Lithuania* consists of an introduction, five parts and conclusions. The first part, *Individual Ruthenian Musicians at the Court of Władysław II Jagiełło*, represents the information about several Ruthenian musicians from 1386 to 1415, who have arrived to Krakow from Vilnius, that is, from the capital of the Grand Principality of Lithuania, along with the other courtiers. The cymbalists (zitherists), the flutist and the drummer are among them. The second part, *The Musical Chapel of Władysław II Jagiełło in the Expenditure Documents*, is devoted to the analysis of the documents for entering expenses of 1411–1416, containing detailed information about the royal musical chapel. Information about this chapel does not merely indicate that there are musicians who come from different Ruthenian principalities, but also point out that musicians of only Rus' origin are listed here. The depiction of the royal chapel is

http://www.etnolog.org.ua

investigated in the third part, *The Musical Chapel of Władysław II Jagiełło on the Frescoes of the Holy Trinity Chapel in Lublin*. It is most likely, its complete staff is depicted on the frescoes from Lublin. Here one can find the musicians playing on lute, hudok (rebec), cymbals (zither), big horn, drum, big shawm, as well as four dancers-acrobats (buffoons) and, perhaps, three or four singers. The connection between the song *Bogurodzica*, which the oldest record is dated as 1407 and Ruthenian musicians, is represented in the fourth part, *The Song "Bogurodzica" and Ruthenian musicians*. The text and plot of the song affirm its ancient Old Russian origin. The roots of the song go back to the times of the Kyivan Rus and they are connected with the military cult of the Virgin. The cult of Our Lady has started to spread among the Lithuanian princes after the conquest of Ruthenian lands by the Grand Duchy of Lithuania. Some time later this song has become a symbol of the greatness of the Kingdom of Poland. According to the legend, the allied forces led by Władysław II Jagiełło have gained a victory over the army of the Teutonic Order in 1410 in the Battle of Grunwald singing this song. In such a way they have undermined its power and stopped the knights expansion. The last part *Ruthenian Musicians at the Court of Grand Princes of Lithuania* is going on the possible cultural exchange between the court Ruthenian musicians of the Grand Princes of Lithuania and West-European musicians from the state of the Teutonic Order.

Keywords: Ruthenian court musicians, musical chapel of Władysław II Jagiełło, *Bogurodzica* song, Ruthenian musicians at the courts of the Grand Princes of Lithuania, the musicians of the Teutonic Order.

ІМФЕ